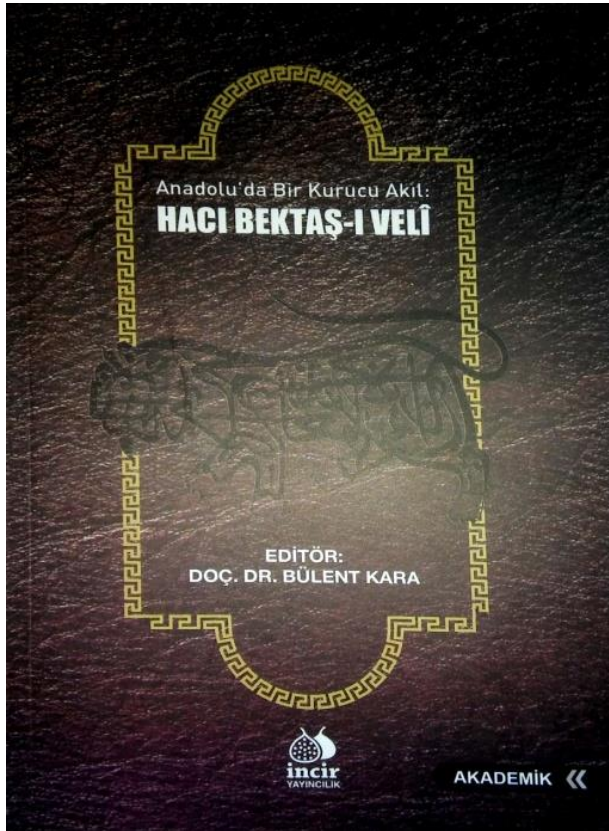

ANADOLU'DA BİR KURUCU AKIL: HACI BEKTAŞ-I VELÎ

Gökhan GÜNEŞ

Milli Eğitim Bakanlığı

ggokhangunes@hotmail.com

Bir coğrafyayı vatan haline getirmek için askerî unsurların yanı sıra ilim ve irfan ordusuna da ihtiyaç vardır. Dinî, ahlakî, ticarî, askerî, ekonomik ve eğitim alanlarındaki dinamikler, kurucu akılların halk üzerindeki tesiri ile doğrudan alakalıdır. Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine devamlı surette hem doğrudan hem de dolaylı katkı sağlayan, ilim ve irfan dünyamıza ışık tutan kurucu akıllar deyince zihin dünyamıza Mevlana, Âhi Evran, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî gelir. Mevlana'nın manevi iklimimizdeki derin tesiri, Ahi Evran'ın sosyal ve ticarî hayattaki uygulanabilir öğretileri ve Hacı Bektaş Velî'nin de büyük bir iman ve

aksiyoner kişiliği çağlar ötesinden seslenebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Önemli şahsiyetleri popüler kültüre rağmen hak ettikleri yere koymak, dedikodu kıskacından sıyrarak bilgi kirliliğini ortadan kaldırmak ilmi bir görevdir. Bu çalışmada Doç. Dr. Bülent Kara'nın editörlüğünde çıkarılan ve Hacı Bektaş Velî'yi ve eserlerini akademik açıdan inceleyen "Anadolu'da Bir Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî" adlı kitabın tasavvuf edebiyatımıza, bilim dünyasına ve Türk kültür hayatına katkıları incelenmiştir.

Eser Prof. Dr. Ziya Avşar'ın "Takriz", Doç. Dr. Bülent Kara'nın da "Ön söz" yazıları ile başlamaktadır. Avşar, takriz bölümünde 12 ve 13.yy.daki Anadolu'nun genel görünümü ile ilgili bir ön bilgi vermiş, ticarî, ekonomik ve toplumsal yapıyı tahlil etmiştir. Anadolu'yu Türk yurdu haline

getiren gönül erlerinin kurucu akıl olarak ortaya çıkışını, Hacı Bektaş-ı Velî'nin akademik bir dille incelenmesine duyulan ihtiyacı, gerekçeleri ile açıklamıştır. Kara, ön söz bölümünde Mevlevîlik ve Bektaşîlik merkezli bir tasavvuf haritası çıkarmış, tarikatlar ve eğitim seviyesi arasındaki ilişkiyi somut örneklerle açıklamış, toplumsal dinamikleri tahlil ederek Hacı Bektaş-ı Velî'nin başarısındaki sebepleri sıralamıştır. Toplam üç bölümden müteşekkil eserin birinci bölümü Hacı Bektaş-ı Velî'nin biyografisi ve eserleri üzerinde yazılan sekiz; ikinci bölüm Hacı Bektaş-ı Velî'nin “Velâyetnâme” adlı eseri üzerine yazılan beş makaleden oluşmaktadır. Kitabın son bölümü ise gerek Türkiye’de gerekse yurt dışında Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik üzerine yapılan bilimsel araştırmaların tasnifine ayrılmıştır.

Kitap, Hacı Bektaş-ı Velî’yi farklı disiplinlerin işbirliği ile akademik bir üslup kullanarak incelemiştir. Disiplinler arası yaklaşımın özgün bir örneği olmakla beraber bu eser, her biri alanlarında uzman 13 akademisyenin Hacı Bektaş-ı Velî’yi kendi anabilim dalının kuramsal altyapısıyla incelediği bir eserdir. Sosyoloji, tarih, Klasik Türk edebiyatı, sanat tarihi, halk bilim, din-tasavvuf, mitoloji, filoloji ve bibliyografya kitaptaki temel disiplinler olarak göze çarpar.

I. Bölüm

Kitabın birinci bölümü Ziya Avşar’ın “Hacıbektaş-ı Velî” yazısı ile başlar. Bu bölümde Hünkâr’ın kendi eserlerinden ve sair belgelerden hareketle yazarın da tahminleri temel alınarak bir soyağacı çıkarılmıştır. Net bilgiler kadar tenkîde muhtaç bilgilerin varlığı dönemin istikrarsızlıklar dolayısıyla çok da berrak olmadığına işaret etmektedir. İlgili bölümde Hacı Bektaş-ı Velî’nin doğumu, eğitim hayatı, evliliği, muhabbet kurduğu diğer mutasavvıflar ve intisab ettiği tarikatlar hakkında bilgiler verilmiştir. Moğolların Anadolu üzerindeki etkileri, Anadolu Selçuklu Devleti’nin siyasi hamleleri, Babailerin isyan hareketleri, Ahi Evran’ın bu durum karşısındaki tutumu ve bütün bu gelişmeler karşısında Hacı Bektaş-ı Velî’nin tavrı Avşar’ın değindiği diğer önemli noktalardır.

“(…) Çünkü herhangi bir başarısız kalkışmanın binlerce masum Müslüman’ın canına mal olacağı çok açıktır. Bu duruma bakarak Hacı Bektaş-ı Velî’nin neticesiz isyanlardan uzak durulması ve Müslümanların zalimler elinde helak olmaması konusunda Mevlana ile mutabık olduğunu söyleyebiliriz.” (Avşar, 2017:25). ifadeleri Hacı Bektaş Velî’nin Moğol politikasına dervişçe yaklaşımının; Mevlana ile olan mutabakatı kurucu akıl kimliğinin, sağduyunun bir sonucudur.

Yayının devamında Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye eseri üzerine yapılan bir çalışma bulunmaktadır. Makalât’ın şöhreti karşısında varlığı geç fark edilen bu eser hakkında önemli sonuçlara ulaşılmış, biçim ve içerik analizi yapılmıştır. Eserin önce bir tanıtımı yapılmış, akabinde nasıl oluşturulduğu, ne zaman kayıt altına alındığı, ana başlıklarının ne olduğu hakkında doyurucu bilgiler verilmiştir. Görülüyor ki eserin yazılış amacı tasavvufun temel

ilkelerini belirlemek, dinî ve sosyal hayata dair faydalı bilgiler vermektir.

Bölüm yazarları tarafından Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye adlı eserin içeriğinin Risâletü’n-Nushiyye ile olan benzerliklerine de dikkat çekilmiştir. Bu örtüşme Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye’nin kesinlikle Hacı Bektaş-ı Velî’nin bir eseri olduğunu ispatlar niteliktedir.

Hacı Bektaş-ı Velî, Mehmet Dönmez ve Bülent Kara tarafından sosyolojik bakışla ele alınmış, onun öğretileri ve fikir dünyasının yalnızca dinî değil dünyevî bir manasının bulunduğu izah edilmiştir. “4 Kapı 40 Makam” öğretisinin bir analizi yapılmış, öğretilerinin manaları ve sosyolojik yansımaları açıklanmıştır.

“Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla kalk,

Eğer konuşacaksan hikmet ile konuş.

Ve oturacağın zaman saygı ile otur,

Oturduğun yeri pak et,

Kazandığın lokmayı hak et.

Sen seni bilersen yüzün Hûdâ’dır,

Sen seni bilmezsen Hak senden cüdâdır.” ifadeleri Hacı Bektaş-ı Velî’nin sosyal hayattaki uygulanabilir fikirlerine birkaç örnektir.

Bülent Kara’ya göre Hacı Bektaş-ı Velî’nin felsefesi “insan”dan beslenir. Bu anlamda ele aldığı belirli kavramlar vardır. Bunlar “kardeşlik”, “iyilik”, “barış”, “hoşgörü”, “yardımseverlik” gibi kavramlardır (Kara, 2017:63). Sosyolojik bir bakış ile görülecektir ki bu ifadelerin tamamı dünyevîdir, dünyada huzuru, düzeni sağlamaya yönelik kavramlardır. 12 ve 13. yy. Anadolu’sunun siyasi ve ekonomik iklimini göz önünde bulduran yazar, Hacı Bektaş-ı Velî’yi “insanı yaşatma, insanı özgür kılma” fikirleri ile örtüştürmüştür.

Hakan Yalap tarafından yazılan sonraki bölüm, Hacı Bektaş-ı Velî’nin Besmele ve Fatiha Tefsirlerinin edebiyat sosyolojisinden de faydalanılarak Klasik Türk Edebiyatı’nın şerh geleneği üzerinden hareketle yazılmıştır. İmgeleri, sembolleri ve mazmunları ile bir edebî eser olan “Besmele ve Fatiha Tefsirleri” insanı, toplumu, düzenin yol ve yöntemlerini anlatması bakımından da bir sosyoloji kitabı olarak düşünülmüştür. Yazının amacı bilinmeyen noktalara temas etmek, yanlış bilinenleri temizlemek ve eser-yazar odaklı bir inceleme ile Hacı Bektaş ve Bektaşîliği, üzerindeki ideolojik tartışmalardan arındırarak akademinin güvenli limanlarında koruma altına almaktır. Yalap’a göre Müslüman Türk’ün İslâm’ı anlama ve anlatma süreci bugün hala tam olarak idrak edilememiştir. Bu durum günümüz insanında maalesef farklı din algıları oluşturmuş, fertleri kutuplaştırmıştır (Yalap,

2017: 101).

Çalışmanın genelinde Besmele ve Fatıha Suresi şerh edilirken edebî tenkit metodundan yararlanılmış, edebî ve sosyolojik bir tahlil yapılmıştır. Yazarın da belirttiği gibi Yesevîliğin ve takipçilerinin temel felsefesi insana saygıdır (Yalap,2017:142). İnsan odaklı her fikir sosyal sorumluluk ifadesidir.

Sonraki bölümde Kitab-ul Fevâid üzerine bireysel ve toplumsal bir çıkarım yapılmıştır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin alperenliği, mana âlemine dokunabilen bir toplum önderi kimliği üzerinden çevresini etkileyebilme gücü hakkında örnekler verilmiştir.

Ahmet Yaşar Ocak'tan alıntılanan bölüm şöyledir: “Çevresindeki insanlara ve Moğol idarecilerine doğru yolun ne olduğunu anlatarak bir kısmının hidayete ermesine vesile olur. Aynı zamanda kendisine halef olacak bireyleri de yetiştirmekle uğraşır. Halifelerine icazatlerini vererek Anadolu'nun türlü yerlerine irşad görevlerinde bulunmalarını sağlar.”

Evliyalar, dervişler, peygamberler, nebîler, velîler, başta olmak üzere toplumun tamamına yayılan bir öğütler kitabı hüviyetindeki eser, bölüm yazarları tarafından detaylandırılmış, izahlı bir tasnifle okuyucunun yorumuna sunulmuştur. Dervişlerin ve derviş gibi görünenlerin ayırımına dikkat çekilmiş, İbrahim kıssası ile peygamberlerin yaşamından örnekler verilmiş, nebi ve velîlerin keramet ve mucizelerinden bahis açılmış, hükümdarların adaletine temas edilmiş, âlemler görünen ve görünmeyen âlemler olarak iki gruba ayrılmıştır.

Gündüz ve Dikmen'in Hacı Bektaş-ı Velî felsefesine temas etmesi, ilim, irfan ve sosyal ilişkilerdeki iletişim becerisinin dünyevî hayata katkılarının anlaşılması maksadıyla alıntılacağı şu bölüm dikkate değerdir:

“Bir gün Emir Hz. Ali'ye (r.a.) ‘Her şeyden daha büyük olan şey nedir?’ diye sordular. “İki şeydir.” diye cevap verdi. “Biri ilim, biri yumuşak başlılık.”

Hünkâr'ın Kitab-ul Fevâid adlı eseri üzerine yeteri kadar çalışmanın yapılmaması, kitabın önemini bir kat daha artırmaktadır.

Kitabın başka bir makalesinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin Türkçe eserleri ve eserlerdeki söz varlığı incelenmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçede eserler veren Hünkâr'ın, özellikle Anadolu sahasındaki tasavvuf felsefesinin gelişmesi ve temel terminolojisinin oluşmasında büyük katkıları bulunmaktadır. Besmele ve Fatıha Suresi Tefsiri onun Eski Anadolu Türkçesinde yazdığı eserleridir.

Kitabın sonraki bölümü Mevlevîlik ve Bektaşîlik merkezli Ortaçağ İslam sanatı üzerinedir. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu, Türkleşmesiyle beraber yeni bir heterodoks yapıyı

da beraberinde getirmiştir. Yazara göre farklı kültür daireleri farklı sanatsal özelliklerini muhafaza edebilmeyi başarmış, Anadolu’daki Türk-İslâm sanatını yeniden şekillendirmiştir. Bektaşîliğin Orta Asya Türk kültürünün taşıyıcısı olma kimliği de bu farklılığın önemli bir örneğidir. Anadolu’daki din-tasavvuf merkezli sosyal ve kültürel yapı, tekke edebiyatı, tekke musikisi ve tekke mimarisi ile plastik sanatlarını da beraberinde getirmiştir.

Görsellerle de süslenen kitap bölümünde mimarî yapı örnekleri, mezar taşları, resim-yazılar, sülüs yazılar, şiir parçaları bulunmaktadır.

II. Bölüm

Kitabın ikinci bölümü Velâyetnâme üzerine yazılan makalelerden oluşmaktadır. İkinci bölümün ilk üç yazısı Faruk Çolak’a ait “Hacı Bektaş Velâyetnamesinde Dinî Motifler” ve Hacı Bektaş Velâyetnâmesinde Gebelik ve Doğumla İlgili Motifler” ve “Hacı Bektaş Velâyetnamesinde Geçen Karakter Özellikleri” adlı makalelerdir. Allah/Tanrı, Tanrı’nın ilham etmesi, Tanrı vergisi, nefes vermek, Kelime-i Şehadet getirmek, besmele, Kuran okumak, erbain çıkarmak, çile çıkarmak, sema etmek, melek, sadaka vermek, şükretmek, abdest almak, namaz kılmak, oruç tutmak, hac, kurban/adak, dua/beddua etmek, şehit olmak, günah, sevap, dünya, ahret, cehennem, din değiştirmek, puta tapmak gibi temel başlıklar bulunan eser her bir madde başının detaylı analizinden oluşmuştur. Verilen örneklerden hareketle yazar Bektaşîlik tarikatının söyendiği gibi heterodoks bir yapıda olmadığını, aksine Türk-İslâm felsefesinin temelini oluşturduğunu ispat eder.

Çolak, diğer yazısında evren, doğum, ölüm, yaratılış gibi ontolojik meselelere yine Velâyetnâme’den örnekler verir. Doğum ve gebelikle ilgili şu örnekleri sıralar: kanlı abdest suyundan hamile kalma, taşa dönüşen mercimek tanelerini yutarak hamile kalma, taşa dönüşen tahıl tanelerini yutarak hamile kalma, ağız şeker/şerbetini içerek hamile kalma, dua ile hamile kalma, oruç tutarak hamile kalma, rüyada doğum yapma, annesini bir defa emmek ve altı ayda dile gelerek kelime-i şehadet getirmek.

Yazar motif örnekleri ile mitolojik özellikler arasında bir ilişki kurar, Türk mitolojisindeki benzerlikleri dolayısı ile Türk kültür tarihi açısından önemini yineler.

Çolak’ın diğer makalesi, efsaneleştirilmiş insan özelliklerine dairdir. Yazar karakterleri ikiye ayırır. Olumlu karakterleri yiğitlik, cömertlik, cesaret, adil olma, olgunluk, nefsine hakim olma, hoşgörülü olma, dindar, bilge, merhametli olma ve yardımseverlik; olumsuz karakterleri ise kâfir, zalim ve kötü huylu şeklinde tasnif etmiştir.

Ali Berat Alptekin tarafından yazılan diğer bölüm Velâyetnâme ve halk bilim ilişkisine işaret eder. Özellikle Türk kültür dairesinde oluşturulmuş bir edebî eser olması, yaşadığı çevrenin ananevi

karakterini barındırmayı gerektirir. Alptekin bu çalışmada Velâyetnâme ve halk bilimi ilişkisini birkaç ana başlıkta incelemiştir. Bazı uygulamalar ve âdetler, geçiş dönemleri, halk hekimliği, halk mutfağı, dualar ve beddualar bunlardan birkaçıdır. Her bir ana başlık kendi içinde sistemleştirilmiş ve açıklamalarla zenginleştirilmiştir: davul çalma, teneke çalma, adak adama gibi âdetler; tükürük ile tedavi, elma ile tedavi gibi halk hekimliği uygulamaları birkaç örnektir.

Alptekin'e göre Velâyetnâme folklor araştırmacıları için önemli bir kaynak olup 13.yy. ile günümüz arasındaki köprüdür.

İkinci bölümün son yazısı da yine Velâyetnâme üzerinedir. Velâyetnâme'deki efsanevi ve mitolojik kavramlar, varlıklar ve insanlardır. Hacıbektaş Velâyetnâmesi'nde geçen birkaç mitolojik motif örnekleri şöyledir:

Ejderha ile mücadele, kemiklerden dirilme, doğumda olağanüstü haller, tayy-ı mekân ve zaman, öleceğini bilme ve Hızır'la görüşme gibi... Tarikat ehline temel dinî bilgiyi kazandırma, yolun devamını sağlama ve güven ortamını tesis etme maksatları ile oluşturulan velâyetnâmeler çevre kültürlerden ve dinlerden etkilenmiştir. Türk kültürü açısından önemli vesikalar olarak her devirde ilgi görmüştür.

III. Bölüm

Son bölüm bibliyografyalara ayrılmıştır. Bu bölümdeki başlıklar ve içerikler de bir sıraya konmuştur. Tezler (Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri), makaleler, kitaplar, dergiler, ansiklopedi maddeleri olarak bir tasnif yapılmıştır.

Her bilimsel çalışma bir öncekinin omuzlarında yükselir. Bir sonraki çalışmaya ışık tutar. “Anadolu’da Bir Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî” adlı çalışmanın alanının bibliyografyasına yapacağı katkı büyüktür.

Sonuç:

- Kitap ile Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma serüveninde Bektaşilik başta olmak üzere diğer tarikatların önemi vurgulanmıştır.
- Anadolu'nun siyasî ve dinî atmosferi hakkında akademik bilgiler verilmiş, dönem özellikleri hakkında tatmin edici bilgiler paylaşılmıştır.
- İdeolojik saplantılardan arındırılmış bir Hacı Bektaş-ı Velî profili ortaya konmuştur.
- Dönemin dil özellikleri, halk bilimsel veriler, mitolojik, tarihi ve efsanevî kahramanlar paylaşılmış bu vesileyle ortaya farklı disiplinlerin ortak paydada buluştuğu özgün bir çalışma çıkmıştır.

Anadolu'da Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî, üzerinde çok konuşulan ancak kimi zaman gerçeğe göremeyen kimi zaman da saplantılar yüzünden bilinçli olarak yanlış yönlendirilen Anadolu halkı ve akademi için başucu kitabı olmaya adaydır. Kitap din sosyolojisi, ilahiyat-tasavvuf, Klasik Türk edebiyatı, halk edebiyatı alanında çalışanlar için önemli bilgiler içermektedir.

Kitap, alanındaki önemli bir boşluğu doldurmakla kalmayacak yeni araştırmacılar için yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

AVŞAR, Ziya, (2017). Hacı Bektaş-ı Velî. (Editör: Bülent KARA) Anadolu'da Bir Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî, Kayseri, İncir Yayıncılık.

KARA, Bülent (2017). Sosyolojik Bakış Açısıyla Hacı Bektaş-ı Velî. (Editör: Bülent KARA) Anadolu'da Bir Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî, Kayseri, İncir Yayıncılık.

YALAP, Hakan (2017). Edebiyattan Sosyolojiye: Besmele ve Fatıha Tefsirleri Üzerinden Bir Şerh Denemesi. (Editör: Bülent KARA) Anadolu'da Bir Kurucu Akıl: Hacı Bektaş-ı Velî, Kayseri, İncir Yayıncılık.

